

կելու թէ հօն մարդկային բնակութիւն եղած է։ Կարծես քարանց ողողում մ'էր, որ տարածուեր էր ամեն կողմ, և ծածկեր ամբողջ արտերը։

Միւս ափունքը կը բարձրանար եկեղեցւոյ մը դանգակատունը, և էր Մասսա տի Սոմմայի ժողովրդապետութիւնը, և էր իբրև սահման աւերմանց. և ասիկա այն աստիճան կատարեալ էր, որ թուի թէ լաւան իր ընթացից վրայ գբաղաբը կործանելն ու թաղելն մէկ ըրեր էր. այդ անյագ հրէշն ոչ միայն կլներ էր զայն, այլ և մաշեր։ Թողած չէր հետք մը գէթ դիրքը իմանալու համար։

Բարբախտաբար այդ աւերմանց մէջ մարդկային զոհ չի կար. վասն զի բոլոր բնակիչք ժամանակին փախեր

էին։ Ապրիլի 26ին կէսօրունէ ետքը ժամը ութին, կը սպառնար լաւան Ս. Սեբաստիանոսի դէմ, և ժամը իննին անհետացեր էր այդ քաղաքը. միակ զոհ վեհուկի բարկութեանը։

Թանձր ամպ մը ուսկից կը ճայթէին կայծակք և որոտմունք, կը պատէր դրածակը, և կը մթագնէր իր աւերածոց ակունք հանդիսավայրը. բայց այդ ամպն երբեմն երբեմն կը պատուէր, պարզելով զեռը, որ այլաձևեալ ու արևորեալ կը թուէր 'ի մօխրոյ։ Թէպէտ մարած էր, բայց միշտ վայրագ ու սպառնալից, անզեղ չարագործի մը կը նմանէր, որ իր կատաղութեան վերջին թափէն յողնած, լուծեամբ նոր ոճիւր մը կը մեքենայէ։

Վեհուկ լուծ է հիմա։

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆԻ ԱՍՈՐԵՍՏԱՆԻ ԵՒ ՔԱՂԴԻՍՍՏԱՆԻ ՎՐԱՅ

(ՅՈՎԱԿԻՄ ՄԷՆԱՆ)

Քասնըհինգ կամ երեսուն տարուրնէ 'ի վեր քանի անգամ ստիպուեցանք սորվելու, մոռնալու, նորէն սորվելու Ասորեստանի և քաղղէացւոց պատմութիւնը։ Ինչ աղէկ էր հաւատարիմ մնալ Յունաց և եբրայեցւոց մեզի աւանդածներուն — Նինոսին վրայ՝ որ Նինուէ լինեց և Նինուաս որդի մը ունեցաւ, Շամիրամին որ Բաբելոնը հիմնեց, տիրեց Ասիոյ մինչև Գանգէս, և միայն Սորադովպիսի փիղերէն յաղթուեցաւ, որն որ վուդէրի ողբերգութեան մը արժանի գանուեցաւ։ Բայց Պոզդայը, Լայարոք, Ռէվլինսոնը, Լընորմանը, Օպպէրը ոմանք՝ Ասորեստանի և քաղղէաստանի երկիրը պեղելով, ուրիշները սեպաձևներուն ընթերցմամբ, և թափանցելով ասիական լեզուաց խորը, վեր 'ի վայր տապալեցին պատ-

մութիւնը. և ամեն օր կը խառնակեն։ Յեղ մ'ալ կատարեալապէս չենք դիտեր։ Ամեն վայրկեան Նինուէին և Բաբելոնի նոր նոր թագաւորներ կը գտնուին։ Իրաւընէ քանի մը գծուարութեանց լուծմունքները կը գտնուին, բայց դիմացնիս աւելի մեծամեծներ կ'ելլան, և խնդիրներ որոնք նորէն լուծման կարօտ են։

Այսու հանդերձ կրնանք ըսել որ պատմութիւն մ'ալ ունինք, ուսումնական պատմութիւն մը Ասորեստանի և քաղղէացւոց. սեպաձև գիրերն ալ եզրիպտական սրբադրուղմ տառից պէս ապահով կանոններով կը կարդացուին. որոշուեցան զանազան ցեղեր, Արեանք, Դուրանեանք, քուչացիք, սեմականք, որոնք ամենն ալ նոյն տեսակ գրելու դրութիւն մը գործածեցին։ Պալատանց

որմոց վրայէն, յաղթական կոթողնէ-
րէն, աղիւսներու, կարասներու և կո-
ներու վրայէն բազմաթիւ գրութիւններ
կարդացուեցան, այնպէս որ այսօրուան
օրս Նիւուէի և Բարեւոյնի աշխարհա-
կալաց վաւերական յիշատակարանք և
աւանդութիւնք, բազմագոյն են քան
քնտիր հեղինակներու մեզ տուած ան-
որոշ տեղեկութիւնները:

Ա

Պ. Մէնան, որ ատենօք Սորպոնի մէջ
կատարած է ասորեստանեայց գրութեան
ընթացքը և նշանաւոր եղած է Վազդիացի
Նիւուէախոսից մէջ, միտքը դրաւ մէկ
գլխաւոր հատորի մը մէջ ժողովելու Ե-
փրատայ և Տիգրիսի իշխողացմէ առ մեզ
մնացած գրութիւնները: Ժամանակագրա-
կան կարգաւ մը զանոնք շարեւով իշխանաց
անուան տակ, կազմեց Ասորեստանի քաղա-
արաց Տարեգիրքը: Ստով Պ. Մէնան զի-
մացնիս 44 իշխաններ հանեց, որոնք Թա-
գաւորեցին 'ի Փալախ կամ 'ի Նիւուէ.
Վասն զի Ասորեստան զանազան ժամանակ
երկու կամ երեք մայրաքաղաք ունեցաւ:
Ամենէն հարաւայինը Քալախ, որուն Արա-
բացիք սուրբ Գրոց անունը պահած են
Նեմրոտ կամ Նիմրոտ, շատ ծաղկած էր
Սաղմանասարի ժամանակ և յետոյ կործա-
նուած ըլլալով, նորոգեց զայն Ասուր-Նա-
սիր-Նապալ: Հոն կը գտնուին Թագաւոր-
ներէն կառուցեալ զանազան պալատանց
աւերակներ, որոցմէ ոմանք՝ զորս կառու-
ցին երէցն Սաղմանասար, Սամսի-Պին,
Պին-Նիրարի Բ, Թաքլազ Բալ-Ասար (որ
սուրբ Գրոց Թագաւորադասարն է), Աս-
սարհատուն, Ասուր-Իտի-Իլի, Նիւուէի
յետին Թագաւորը, մինչև այսօր ծա-
նօթ են: Այլ տեսնուի որ գրեթէ ամեն
իշխան կարևորութիւն մը կը տեսնար
սեպհական պալատ մը շինելու, թող-
լով զանոնք որ իր նախորդաց պատիւը
կ'աւելցնէին, և երբեմն իրենց շինե-
լու պատճառաւ զանոնք կործանել և
անոնց աւերակովը կառուցանել: Քալախի

պալատներուն մէջ ամենէն նշանաւորն է
Ասոր-Նասիր-Նարպլին, որուն սենեակնե-
րէն մէկուն մէջ գտնուեցաւ ասորի լե-
զուաւ երկայն արձանագրութիւն մը, և ու-
րուն մէջ կը գրէ այս իշխանը իր արշաւա-
նաց պատմութիւնը:

Դէպ 'ի Տիգրիս երթալով, Մուսուի գի-
մաց, երկու արուեստական լեռնակներ կը
տեսնուին Քոյունախի և Ներիոնոսի, ու-
րոնք Նիւուէ մայրաքաղաքին մէջ բարձրա-
ցան: Առաջինը փորելով գտնուեցաւ Աե-
նեքերիմի պալատը և իր որդւոյն Աս-
սարհատունի: Սենեքերիմի պալատին մէ-
ջը, զոր նորոգեց Ասուր-Պանի-Բալ, գրե-
նուեցան հսկ մը աղիւսներ, տասը հո-
գարի չափ, որ ըսել է Ասորեստանեայց
մատենադարան մը, զոր վերջի իշխանը
կարգի դրաւ, և որոնց մէջ շատ տեղե-
կութիւններ կան, Ասորեստանեայց գի-
տութեան, իրաւանց և առանձնական բա-
րուց վրայ: Միւսն՝ Ներիոնոսի լեռնակը,
զոր շատ դարերէ 'ի վեր կը յարգեն տա-
ճիկը իբր Յովնանու քարոզութեան տեղը,
ուր Սենեքերիմի ուրիշ պալատի մը աւե-
րակները կը գտնուէին:

Վերջապէս Նիւուէի հիւսիսային արևե-
լեան կողմը, Մուսուլէն 16 հազարամեզր
հեռու, Պ. Պոզդա, Սարկոն հզօր Թագաւո-
րին բուրաստանքը գտաւ, որուն աւերակ-
քը Խորասպատ գեղին տակը Թաղուած
են: Այս ուստանիս մէջ որ բոլորովին իր
ձեռակերտն էր և իր նախնեացմէ բան մը
չկար, բազմաթիւ պալատներ շինեց, ու-
րոնց անթիւ արձանագրութիւնները և հրա-
շայի քանդակները իր վրայ միայն կը խօ-
սին: Հոս՝ հսկայածե ցուրբ մարդու գրե-
լով, մօրուքաւոր և Թագաւորդ, որոնք
այսօրուան օրս կը զարդարեն Լուվրի Թան-
գարանը: Հոն՝ սեպածե գրերով լեցուն
տառնըջօրս սրահ՝ կը պատմեն իր աշխար-
հակալութիւնները, որոնց նման դեռ Ա-
սորեստանի Թագաւոր մը չէ ըրած, ու-
րովհետև Միջերկրականը անցեր է և նու-
աճիւր է Կիպրոս և ասիական Յունաց կղզի-
ները:

Պ. Մէնանի գրուածը ունի շատ մը աշ-
խարհացոյց տախտակներ և յատակագի-
ծեր, որոնք Ասորեստանի տեղագրութիւնը
կը ցցունեն, մանաւանդ Նիմրոտի (Քա-
լախ), Նիւուէի և Խորասպատի:

Պ. Մէնանի նշանակած 44 Թագաւորնե-

րէն, կէսը Քրիստոսի թուականէն 17-18 դար առաջ են: Ասոնց վրայ քիչ տեղեկութիւն ունինք, իրենց անուններն անգամ աղէկ չեն կարգացուիր: Իսկ միւս 22ին նշանակեալ թուականներն դեռ անստոյգ մնացած են նոյն դիտողց առջև: Այս ժամանակէս մինչև Նիւուէի և Ասորեստանի առաջին քանդումը եղած թուականը ստոյգ կը համարի: Եթէ ասիկայ այսպէս ըլլայ, պէտք է սրբագրել այն թուականը զոր իր Հին Պատմութեան մէջ գործածեց Պ. Ֆ. Լընորման (1869) և որն որ Մէնանի գործածածէն դար մը կը տարբերի: Իսկ Մէնանին ալ պէտք է ճշգրէ Պ. Ռէվինսընի, Հինքսի, Պոզանքէի, Ասորեստանի թագաւորաց շարքին վրայ ըրած նորոգ խուզարկութեամբ, զորոնք նորոգեցին տաքուէ տարի, յիմնու (կամ Սնուանի) կոչուած տախտակներուն վրայէն:

Վլխաւորապէս Պ. Մէնանի Տարեգրոց մէջ, ամենէն ընդարձակ և ամենէն կարեւոր յիշատակարանն են, Թագաւորաց տարի Ա. (1430 ՎՊ) Ասուր-Նասիր-Նապալի (882 ՎՊ) Սաղմանասարի (857), Թագաւորաց տարի Բ. (744), Սարկոնի (821), Սենեբերիմի (704), Ասարհատտոնի (680), Ասուր-Պանի-Բալի (669) վրայ: Պ. Մէնան ջանացեր է իւրաքանչիւր Թագաւորաց անունան ճշտ նշանակել նաև աղբիւրներն ալ, այս կողմը կամ այս կոնս, այս սրահին կամ այն սեան արձանագրութիւնը: Որք երբեմն շատ ընդարձակ են: Չոր օրինակ Սարկոն, որուն անունը միայն կու տայ Ս. Վիրբը: 1 և թէպէտ աշխահակալեր է Յունական ծովուց վրայ, այսու հանդերձ անունն անգամ չեն գիտեր Յոյն պատմիչք, Պ. Մէնան յիսուն էջ գրութիւն ունի անոր վրայ: Բոլոր այս պատմութիւնը Խորասպատի աներաւկներէն ելաւ: Հերոդոտոսը, Կտեսիասը, և Աղիկանեանցին Դիոնեսիոս յաւիտենական մոռացութեան մէջ թողուցեր էին Սարկոնը: Պ. Պոզայի պեղմունքները զանիկայ գուրս հանեցին: Եւ այսօրս Ասորեստանի Թագաւորաց մէջ իր պատմութիւնը ամենէն պայծառ է, ու

իր արշաւանքները միակ վաւեր գրութեամբ ծանօթ են, մինչև Պ. Ֆ. Լընորման կրցաւ ըսել, որ իր Թագաւորութիւնը այնպէս մանրամասն ծանօթ է որքան կամ աւելի քան զՀռովմայիցի ինքնակալի մը:

Ընդհակառակն Ասորեստանի երկու մեծ աղիտից, Սարգանաբաղի ժամանակ Նիւուէի կործանման, և երկրորդ անգամ Ասսարակոսի ատեն, ասոնց վրայօք Պ. Մէնան բան մը չգտաւ: Ճանչնալ անգամ չուզեր զՍարգանաբաղ և զԱսսարակոս: Յիշատակարանաց պէս լուռ կուգէ կենալ. լաւագոյն համարելով Յունաց մեզ տաւան դած ձայները կրկնել, կամ մարգարէից երկրորդ Նիւուէի գէմ ըրած անէծքները: Բայց Ասիոյ տարեգրոց այսպիսի մուկ ու չփոթ ժամանակի մը վրայ՝ արձանագրութիւնը կը լռեն, և առանց ասոնց ալ մեր դարուն ուսումնական պատմութիւն մը չկազմուիր:

Բ

Արձանագրութեանց մէջ ամենէն հիններէն մէկն է երէց Թագաւորաց տարիներ որ Ժի դար առաջ է քան զՔրիստոս, և գաղափար մը կու տայ որ ինչպիսի անձինք էին Տիգրիսի ափանց իշխեցողքը: Նախ կը սկսի աղերսել բոլոր Ասորեստանի աստուածները, որոնք գրեթէ ամենն ալ պատերազմական կ'երևան: Ասուր՝ որ աստուածոց լեգեոնները կը վարէ, որ՝ քնամեաց խորհուրդը կը ցրուէ, Պին՝ որ արարտարաց երկիրները կ'ողոյշէ, Ասուր-Սաման հզօր աստուածը՝ որ քնամիջը կը տապալէ և աշտարիս կը շնչէ, իսպար՝ Յաղթութեան աստուածուհին, իրաւարար պատերազմաց:

Յետոյ կարգաւ կու գան Թագաւորաց տարի պատերազմները, առած և այրած քաղաքները, ժողովուրդք՝ որոնք զգացեր են « իր աստուածոյն Ասուրի սոսկալի սարսափը, պղնձէ սայլերուն անիւներուն տակ ջրախլաւած բանակները, ձեռք բերած հարստութիւնները, գերիները, որոնք վնասաւնութեան ծնկուրներուն պլլուեցան, Թագաւորք՝ որոնք պատանդ տուին իրենց որդիքը, իրենց քրտից շառաւիղքը »:

1 Այս Սարկոն կը յիշուի յՆասայեայ. Գլ. Ի. որ 'ի մերն է Ասան արգայ առջեւորակաց, իսկ յայտնական յոյնն 'Αρσα կամ Ἀρσα. բայց Սարկոն կամ Սարգանս կը գտնուի Թէոդոտոսի և Սիմաքոսի Թարգմանութեանց մէջ, որով և 'ի բուն յերթալական բնագրին:

Յանկայի էր որ Պ. Մէնանի հրատարակած գրութեանց, ժողովրդոց և քաղաքացիներու, բազմաթիւ աշխարհագրական ծանօթութիւնք և բացայայտութիւնք անելոյն։

Ամեն պատմութեան ետև միշտ այս կրկնութիւնը կայ «Եւ եմ Թագազդադասար, չարաց խորտակիչ, գերեաց սպառիչ»։

Իայց Թագազդադասար միայն աշխարհակալ չէ, այլ և յաջորդ Ներքովթայ «սկայ որսորդ առաջի տեսան», յոյն և ասորի Հերակլէսից նախանձորդն է, յաղթող Երմանդեան վարագնեւորն, պղնձոտն եղանց, Նեման առիւծուց, որոնք աշխարհքիս նախնական անտառներուն մէջ այնքան կատարի գաղաններ և հրէշներ տապալեցին։ Իր պատերազմական նահատակութիւններէն վերջը, ահաւասիկ որսորդական արութեանց ալ շարքը «վարազս չորս կալալ կենդանոյն... զօրութեամբ Աշորայ» որ ի թիկունս եկաց ինձ, սպանի առիւծունս հարիւր և քսան, ճակատ առ ճակատ մարտեայ ընդ նոսա և առ ոտն՝ հարի, կառօք իմովք զբռամբ ածի ութհարիւր առիւծունս, և թռչունս երկնից չղբաւ ի թռչանս ի սաքաց իմոց»։

Կը պատմէ յետոյ ինչպէս իր Թագաւորութեան սկիզբը «նապտաւածքն մեծք, տեսարք իւր, հրամանս ետուն շինել ինքեանց սրբավայր» և ինչպէս ինքն ալ կազմեր է աղիւսները և այնպէս խոր ձգեր է հիմունքը «Իբրև զանգունդս ուստի համբառնան աստեղք»։ Արձանագրութիւնը մաղթողական ձևով մը կը լինիայ, ուր յատուածոց օրհնութիւն կը խնդրէ անոնց համար որոնք պիտի յարգեն այն յիշատակարանները «յորս նահատակութիւնք իւր գրողմակ են»։

«Եւ որ քաղցոյցանէ, աղարտե կամ եղծանէ «գոախտական և զվեմս յինասածոց, որ ի «չոր հոսե գնոսա, ի հոշ արկանէ, ծածկէ «ընդ հողով, կամ յաւտես ի մարդկանէ ղեն «տեղոյ, ջնէ զիմ անուն զրոյմնայ անդ՝ զի «գիշրե յիցէ. կամ անձին գրեացք որ ինչ ի «նոսա պատմին վիպք. և կամ այլայն գար «նաւագիրսն, Անու և Պին աստուածքն մե «ծաքանչ, տեսարք իմ, յամենայն զօրոքն «նէ իրենաց անիծեցնեցն գնա, չարաչար եղո

«վիշր եղովեցնեցն գնա, տապալեցնեցն զար «քաղաքին ետրա, և զհիմունս գահոս ետրա «խախտեցնեցն... աստուածն Պին ի տախտակ «որն եղովից յապականտարին գրեցեց զերկիր «ետրա, արկեց ի վերայ ետրա տնակտարին, «սով և ախտ մահոս, մի քաղցէ նմա տեսա «նէ զարև և ջնէսցէ յերկր գահոս ետրա և «զագգ»։

Գրեթէ բոլոր Ասորեստանի Թագաւորաց արձանագիրները այս իմաստի վրայ են, մաղթանք առ դիւս, յաղթութիւն, աշխարհակալութիւնք, որոցո նահատակութիւններ, մեհաններու կառուցումն կամ նորոգութիւն, և յետոյ անէծք ընդդէմ սպազայ Թագաւորաց՝ եթէ անիրաւին առ այնս կամ բանագործութիւն ընեն։

Այս հատուածներուն նայելով, ասոնց կեանքը աւելի գործօն կեանք մ'է քան զՆինուէի ինքնակալներունը, և կը տեսնուի որ դեռ կանանոցի զեղխութեանց և մեղկութեանց մէջ չեն թուլցած. ամեն տարի կը հալուեն իրենց լեզէոնները և իրենց պղնձէ կառքերը. և հիւսիս, հարաւ, արեւելք, արեւմուտք՝ ընդդէմ փայտամբաց և չարաց պատերազմի կ'երթան. տաժանելի ճակատամարտներ Հայաստանի դժնդակ լեւանց, Միջագետի ամպլութեանց, ասորի անապատներուն մէջ, — համբերելով աշխատութեան և ծարաւի, պարտասեռ զրահից տակ Ասորի ամենամեծ փառացը համար։ Երբեմն արձանագրութիւնք յայտնի դուրս կը գտեցնեն նախնական Ասիոյ բնութեան վայրենութիւնը։ Կը նկարագրեն «հին անտառները» յորս առիւծունք կը բնակին, Ֆարսիսդանի և Հայաստանի բուքերը, նեղ անցքերը, ուսկից շատ դժուարութեամբ կ'անցնին պղնձի կառքերը, ծամածուռ լեւանցամէջք՝ ուսկից մարդուս ոտք չկրնար անցնիլ, բարձր լեռներ սուրբուռ պէս տնկուած՝ որոնք «կը սպառնան երկնից» սլաքաց ծայրերու պէս»։ Երբթ կը ներկայացընեն զԹնամին ցրուած «Իբրև Թռչնոց բաղմութիւն մը, մերթ մարախի պէս իկը յառաջին խմբովին աւարհարութեան, մինչդեռ իրենց ճամբուն փոխն կ'ելլայ յերկրէ եւ ձմեռուան ամպի պէս երկինք կը բարձրանայ, երբեմն ցորենի պէս դարձուած, հընձուած չոր խոտի պէս, ծառերու կոճըղ-

ներու պէս դիզուած»։ Սարկոն դէպ 'ի Յունաց կղզիները կ'արշաւէ «ձկան պէս լողալով», և Սենեքերիմ կը նկարագրէ մեզ զԵգիպտոս իր Երուսաղեմ մայրաքաղաքին մէջ փակուած «խնչպէս թռչուն մը իր վանդակին մէջ»։ Այս արձանագրութեանց մէջ քանի մը այնպիսի փառաւոր և ուժով երեւակայութեամբ զրուածներ կան որոնց նմաններուն վրայ կը զմայլինք Ս. Գրոց մէջ։

Եւ ինչ է արդեօք այսքան պատերազմաց և աշխատութեանց նպատակը։ Աւարը երկրորդական բան մը համարուած է։ Այս թագաւորներն վառողը՝ փառաց սէրն է, փափաք մը գերազանցելու իրենց նախորդները, և ուրիշ իշխանաց անձանքներէն երկրներու տիրել «որոնց անունը ոչ որ լսած ըլլայ»։ «Այս փառաց ցանկութիւնն է որ զիրենք զօրաց գլուխ կեցուցած աշխարհքիս չորս կողմը կը մղէ, և իրենց յաղթական կոթողներ կանգնել կու տայ, յորս դրոյմեալ է իրենց «վնչափառութեան պատկերը»։ Կ'ազդէ իրենց այնպիսի սաստիկ կշտամբանքներ, և սոսկալի անէծքներ անոնց դէմ, որոնք իրենց մեծութեան յիշատակները կործանեն, և չթողուն որ սրբազան սեպաձև տառից մէջ իրենցմէ վերջն ալ դեռ ապրին»։

Այսպիսի զգացումներ մ'է որ զիրենք կը խրախուսէ։ Բոլոր Ասորեստանի թագաւորաց վրայ յայտնի կերպով կը տեսնուին երկու իշխանութիւնն ալ միատեղ։ Թէ դիւնուոր են և թէ քուրմ։ Իրենց առաջին պատուանունն է Բաղիս կամ քահանայապետ Ասուրի։ Արովհետև ժողովուրդք «մերժեցին իմ տիրոջս, Ասուր աստուածոյն՝ այն տուրքերը և հարկերը, որ պարտեկան էին» անոր համար 'Նինուէի իշխանք անոնց դէմ կը դարձնեն բանակներն։ Ամպարիլտը են և ապստամբ, որովհետև երկրիւղածութիւն չունին։ Յանուն Ասուրի ինչպէս 'Հրիայք յանուն Եհուլայ, սրբազան մոլեգնութեամբ մը ամբողջ ժողովուրդներ թրէ կ'անցնէին։ Աստուածք են՝ որ իրենց յաղթութիւն կու տան թշնամեաց գէմ։ «Ասուրի սարսափն» է որ զանոնք կը նուաճէ։ Վերջապէս թագադրադասար մը, Սաղմանասար մը իրենց աստուածոյն կը նուիրեն պարտելոց զէնքերը յետ յերկինս բարձրացնելու հրդեհից ծուխը դոհի պէս։ Այս ար-

ձանագրութեանց մէջ կը գտնուին նաև պատերազմունք, որոնցմով կը ջանան 'Նինուէի գից կրօնքին հնազանդեցնելու օտար ժողովուրդներ, և ճմարիտ գնդեր՝ առնելու Ելամի երկրէն այն սրբազան նկարները, զորոնք թշնամին աղետից ծամանակ յախլուակեր տարբեր է։ Երբ Սաղմանասար կը յաղթէ թշնամեաց, Ասուր ալ ազգաց աստուածներուն կը յաղթէ, կը հանէ զանոնք իրենց տաճարաց խորհրդաւոր ստուերներէն և գերի կը բերէ՝ Փալախ կամ 'Նինուէ։ Այս իշխանաց կարգէ գուրս փառասիրութիւնը, կը խառնուի իրենց համար կրօնական զգացման հետ։ Ասուրի պաշտօնեայ ըլլալուն համար իրենք զիրենք թագաւոր թագաւորաց կը կոչեն, տէր երկրի և Զախլախիչ ժողովուրդոց։ Ասորեստանի թագաւորը իրին և իր ժողովրդոց համար ուրիշ բան չէ, բայց ծագումն կամ մարմնաւորութիւնն աստուածութեան, կամ գոնեայ աշխարհքիս վրայ զինքը ներկայացնողը, իր փոխանորդը։ միով բանիւ «աչք Ասուրի»։

Տիրիսի և Եփրատայ ափանց վրայ դըժուար եղբէր է միաստուածութիւնը։ Նոյն իսկ, շատ դարերէ ետքը, մահմետականութիւնն անգամ այլայլեցաւ, Ալիի և Հիւսէյնի ցեղերուն գրեթէ աստուածական պատիւ ընծայեցին, որ նոր Արաբիոյ ստոյգ Սեմականաց առջև ամբարիշտ կռակալատիւնէն համարուած է։ Ասորեստանեայք թէպէտ Սեմականք, այլ միշտ կռակալատ մնացին, մինչդեռ 'Հրեայք մէկ միայն աստուած մը կը ճանչնային։ Արշափ ալ մեծ ըլլայ Ասուր, քահանայադքայք իր քովը ուրիշ աստուածութեանց ալ կ'երկրպագեն, որոնք կարծես կը շատնան ըստ տեղեաց։ Իսդուր գիցուհի մը կայ 'Նինուէ, Իսդուր գիցուհի մը կայ Արքեղա։ Այս երկու գիցուհիքն արձանագրութեանց մէջ յաճախ կը տեսնուին իբրև զանազան անձինք։ Եւ սակայն այս աստուածաց բազմութիւնը 'Նինուէի թագաւորաց պատերազմական և կրօնական եռանդեան փնաս չընէր։

Այս կռուող թագաւորները կ'երևայ որ կռաւարել չեն գիտցած։ Վարչական գրութեան պակսութեան համար, անօգուտ եղան իրենց յաղթութիւնքը։ Երբ երկիր մը կը նուաճէին, յաղթուած թագաւորին ազգականներէն մէկը հոն կը զնէին։ Անգաղար

ապստամբութիւնք կային, և ստէպ Նինուէի
թագաւորն Պաղեստինու կամ Հայաստանի
այս կամ այն կողմը պէտք էր երթար: Որ-
չափպատերազմունք հարկ եղաւ ընել հրէ-
ից պղտիկ թագաւորութեանց դէմ: Այս ալ
զիտնալու է որ Նինուէի պատերազմ մը,
ասիական պատերազմաց ամեն սարսափը
ունէր: Իր ետեւէն յաղթուողաց և ապրու-
ղաց մէջ անջնջելի ոխ մը կը թողուր: Աւ-
պաձե արձանագրութեանց մէջ, Ասորի
քաղիւնները հաճութեամբ մանրամասնա-
բար յաղթուելոց վրայ ըրած անգթութիւն-
ներն կը պատմեն: Հաւասար փառք կը հա-
մարին իրենց դատասկիւբ մը կամ մեծ
սպանութիւն մը, ինչպէս փառաւոր յաղ-
թութիւն մը: Ասանկ ձինկիղխան, Թի-
մուրէնէն կամ Պայէզիտ կը պարծէին, զը-
լուխներէ բուրգ մը բարձրացնելով, ցից
հանելով, ողջ ողջ մորթը հանելով և կամ
գերիները անպատուելով: Մողղբ, Թա-
թարք իրենցմէ վար չմնացին, Երկար ա-
տին ազգաց իրաւանց կանոն մը կ'ե-
րեար իրենց՝ քաղաքներ այրել, ծառերը
կտրել, ժողովուրդը ջնջել և թագաւոր-
ները տանջել: Մտիկ ընենք նաև Ասոր-
Նասիր-Նապալի Նիմրուտի մեծ արձանա-
գրութեան մէջ.

« Հրաման ետոս հանել ընդ տառ երկերիս
« և վարտուն մարտիկս, հատի զկառախունս
« և նոցա և բրգունս ամբարձի...

« Կանգնեցի պատուար հանդէպ մեծամոր
« դրանց քաղաքին, մորթեցերծ արարեալ
« զգլխաւորս ապստամբելոց: Ոմանք 'ի եւ-
« ցանէ յորմածն շինուածոց հիշեցանք, այլքն
« 'ի խալ կամ վարեալ 'ի ցից 'ի տնիշ երան
« ընդ երկայնորին պատուարին. զբազմացն
« մորթ ակնկրև աչացս քերևալ՝ նոքօք զոր-
« մունս ետոս ժածկել, պսակս 'ի կառախանց
« և նոցա քոյրեցի և մանեակս 'ի վիրայից
« դիականց և նոցա՝ Հուսկ ապս ածի զԱլկիպայ
« 'ի Նիւռե և գերծեալ զմորթն 'ի նմանէ՝
« պարզեցի 'ի վերայ պարսպաց Նիւռեի...

« Յափշտակեցի բռնա գորտքաւորս զբա-
« ղաքն Ասիրի, գերիս վեցհարիւր կայանառ-
« բեցի, սպանի տառ երեքհարիւր և տրկի 'ի
« հոռի՝ ոչ ումեք անխայեալ:

« Ամբարձի շեղակոյտ մեծ դիականց՝ ի-
« բրե. զպարիսպ, բշտամանեցի զոստերս և ո-
« ցա և զգտերս:

« Հեղձաման կորուսի յորմն սորոսիս քսան
« ողջանդամ հերթակալ արարեալս:

« Ի դիականց գերելոց պատուարս կանգնե-
« ցի տապի դրաց ոստանին. հատի զգլխոս
« և նոցա... յանդիման մեծի դրացն կախեցի
« զփայտէ արս եօրեհարիւր...

« Գերեալք երկերիս անկան 'ի ձեռս իմ, և
« ես խորտակեցի զդատակս ձեռաց նոցա...

« Հանի ընդ տառ հիւցհազար վից հարիւր
« զինասորս... »

Աւելի չեմ շարունակեր ընթերցողաց ա-
նախորժ չըլլալու համար: Բայց Ասոր-
Նասիր-Նապալ շատ կը խրոխտայ այս իր
մեծամեծ գործոց համար: Կը վախնայ որ
չըլլայ թէ բան մը մոռցած ըլլայ, և աս-
տուածոց անէծքը կը կոչէ անոնց վրայ որ
այս առելի յիշատակարանին գրութիւնը
այլայլեն: Յետոյ այսպէս կը վերջացնէ. « Է-
թէ մոռցայ բան մը այս տախտակիս մէջ,
Անու, Բէէ-Տական և Սալման, աստուածքն
խնամակալք, իմ տեղս ըսեն »: Այս նա-
հատակութեանց մեծութիւնը աւելի զգալի
կ'ըլլայ քանդակներէն և պատկերներէն,
որոնց մէջի կերպարանքները, կ'ըսէ Պ. Ֆ.
Լընորման, յետին աստիճանի բարակու-
թեամբ եղած են: Իրաւցնէ մարդ կրնայ
գարմանալ յաղթուողաց դրուած պատժոց
վրայ, մէկուն ողջ ողջ մորթը հաներ են,
ուրիշներուն ականջը կտրեր են, աչքը փո-
րեր են, մորուքը և կամ եղունգները քաշեր
հաներ են, և այլն:

Աւելի վերջերը՝ Ասորեստանի երկրորդ
ինքնակալութեան ժամանակ պատերազմի
իրաւանց կիրառութեան մէջ մէկ քաղ-
ցրութիւն մը կ'երեւայ: Այսու հանգրեւձ
պատմաբանց զլիաւորներուն հետ նոյն
վայրագութեամբ կը վարուին. բայց Նի-
ուէի թագաւորը կ'իմանան որ մարդկանց
երամակն ալ արժէք մը ունի, և աւելի օգ-
տակար էր յաղթուողներէն 50 կամ 100000
հոգի Ասորեստանի ամայի դաշտաց մէջ
տանել բնակեցնել, քան պարսիս չինել ա-
նոնց դիակներով և զլուխներէն ալ պսակ:

Ասորեստանի տարեկիւրը այն առնն ա-
ւելի մեզի կարեւոր կ'ըլլան, երբ կը սկսին
իրենց յարաբերութիւնը Հրէից կամ ու-
րիշ կիրթ ազգաց հետ: Պ. Մենանի հրա-
տարակած հատուածները Ս. Գրոց քանի
մը կէտերուն նշանակութիւնը աւելի կը

կատարելագործեն և կը ճշգրտեն Զոր օրինակ կը գտնուին հոն խորայէլի Աքաաթ Թագաւորին և Դամասկոսի Որդի Ալեքայ Թագաւորին նիղականիցքն ընդգէտ Սաղմանասարայ: Տասուերկու թագաւորներ էին, որոնք գրեթէ 80,000 մարդ ժողուեր էին. Ասորեստանեաց արձանագրութիւնը կ'իմացընէ մեղինաւ զանազան մասանց թիւը, հետեակ, այրուծի, պատերազմի կառք, ուղտք: Կը տեսնուի հոն որ Աքաաթ 10,000 հետեակ ունէր և 200 պատերազմական կառք: Կը գտնանք դարձեալ Բ. Թագադաւազասարի հարկատուներուն մէջ Ագրիա անունով Յուզայի Թագաւոր մը: Անշուշտ Աքադ Թագաւորին այն հակառակորդն էր, որուն անունը Ս. Գիբբը չի տար, և միայն Որդի Տաբելայ կ'ըսէ:

Սարկոն իր խորասպատի արձանագրութեան մէջ կը պատմէ որ Սամարիոյ տիրեր է և 27,280 հոգի բնակիչներէն տարեր է: Սենեքերիմիները աւելի հետաքրքրական տեղեկութիւնք են Եզեկիայի ժամանակ իր Պաղեստինու մէջ բրած պատերազմաց: Հոն կը տեսնուի որ Սենեքերիմ Հրէաստանի մէջ 44 քաղաք առեր է և անբա բերդեր, ու 200,130 զերի տարեր է ամեն հասակէ և բազմաթիւ ընտանի անասուններ, և Եզեկիայի երկիրները մերձակայ Թագաւորաց մէջ բաժներ է:

« Ելանձամ ան և երկիւղ գորտերուն խոյ
« զարնորեցոյց զթագաքիա զարքայն իւա
« ոստայ. արձակեաց գգուեցան զորս 'ի պաշտ
« պանութիւն Ուրասիմմի ոստանիւն խոյց էր
« ժողովեալ. հրելուակս ինձ ատաքեաց 'ի քա
« դաքն Նիկուէ յարոս իմ և ընդ նոսա տա
« դանդա ուկոյ երեսուն և ութհարիւր արծա
« քոյ, մետաղս, ականս պատուականս, մար
« զարիտս, և քաղմոցս ձոխասպանոյ՝ ի ձան
« դոյ և յերանուէ. յանդ գգանձան, զդատես և
« զկանայս տան խոյց զծառայս և զարդա
« նայս, աստաքեաց աս իս հրելուակս մատու
« ցանդ զհարկն և հնազանդել: »

Ետ թագաւորաց արձանագրութիւններէն կը տեսնուին կարգաւ, արեական, յոյն, կիպրացի, պարսիկ ցեղի ժողովրդոց նուաճիլը: Գիգէս Հերոդոտոսի յիշած պատմութեանց յիշատակը, խորհրդաւոր մատանւոյն տէրը, բարեկամ անխոհեմ կանա
ՊրԱԿ Գ.

դաւղեայ, կը գտնուի ինքն անգամ Ասուրպանիբալի արձանագրութեանց մէջ, և զարմանալին այն է՝ որ զինքն այն կերպարանքով կը գտնանք՝ որ Յունաց նկարագրածին շատ յարմար է. զարմանալի և ճարտար կէտ մ'է: Այնպէս կ'երևայ որ Գիգէս կ'իմմերեանցմէ նեղուած (որոնք թերևս կելտ Գիլիսաց նախնիքն էին), ուրիշ ճար չգտաւ, բայց օգնութիւն խնդրել Նիկուէի Թագաւորէն և հարկ խոստանալ. այս Լիւդիայի դիւթն, Ասորեստանեաց Թագաւորին իմացնել տուաւ որ երազ մը տեսեր էր, որուն մէջ Ասուր աստուածը իրեն երեցեր էր Ասուրպանիբալի զօրութիւնը յայտնելու: Այս պարագայէն Ասորեստանի Թագաւորին սիրտը շարժելով իրեն օգնութիւն խաւերց, որոնցմով կրցաւ Գիգէս Գիլմերեանքը վաճառել. բայց երբ անոնցմէ ազատեցաւ՝ ալ հարկ չուզեց տալ, Այն ատեն, կը շարունակէ արքունի վիպագիրն, աղօթք մը ըրի առ Ասուր և առ իւր զար՝ « Որ անոր դիակը թշնամեաց դիմացը իյնայ »: Փութմարքային անէծքը կատարուեցաւ. Գիգէս սպաննուեցաւ և Գիլմերեանք աւերեցին իր երկիրը: Ահաւասիկ այս նշանաւոր անձին վրայ նոր և հետաքրքրական հատուածներ: Ասկէ կրնայ մէկը ըմբռնել որ այս Ասորեստանեաց գրուածոց ընթերցումն ինչ լոյս պիտի տայ ոչ միայն վերին Ասիոյ պատմութեան, այլ և Եգիպտոսի, Հրէաստանի, Ելլագայի և Փոքր Ասիոյ:

Գ

Պ. Մէնանի միւս հրատարակածը, Բաբելոն և Քաղդէաստան, առջինին պէս տախտակներով և յատակագիծներով ճոխացուցած է, մասնաւորապէս Բաբելոնի և Պորսիպայի, ուր գտնուեցան են մեծ շէնքի մը աւերակներ, կոր Արաբացիք Բաբելոնի աշտարակը կը համարին. նաև Բաբելոնաստանի ուրիշ քաղաքաց, որոնք ըստ ժամանակագրաց այլ և այլ պղտիկ տէրութեանց մայրաքաղաք եղան:

Քաղդէաստանի սկիզբները կը գտնայ Պ. Մէնան, այն նախնական պատմութիւնք՝ որոնք կը գտնուէին մերձակայ աղագաց մէջ: Ս. Գրոց ջրհեղեղին կը մօտենայ՝ քաղդէացի այն հետաքրքրական պատմու
20

թիւնը, որուն համառօտութիւնը տուած էր արդէն Բերոստս, և որուն ամբողջ սկզբնազիրն աղիւսներու վրայ պահուած էր, որոնցմով Ասորականիբայի պալատան գրաւուելը կը կազմուէր:

Հոն նաեւ կը գտնուին աստուածներուն տուած ձևովը, մարդկանց և կենդանեաց ընտրութիւն՝ որոնք Հոն պիտի մտնան, աղանոյն առաքումն ողողման կէտը իմանալու համար, տապանին լերան մը ծայրը զազարիլը, նաէն ելլալու տտենի գոհը, երկնից և մարդոյ մէջ նոր դաշինքը: Այս պատմութիւն քաղղէնացի ընդարձակ դիւցազներգութեան մը հետուածն է, որուն զիւցազուէնքն են Փարսութրոս (Նոյ) և Իգտուպար՝ բաբելացի Հերակլէսն:

Յաւալի է որ գեռ բան մը չգտնուեցաւ Բաբելոնի աշտարակին, լեզուաց խառնակութեան և ուրիշ պատմութեանց վրայ:

Շամիրամն ալ քաղղէնացի նախնական զիւցազներգութեանց կը վերաբերի: Իր պատմութեան առասպելաբանութիւնն ոչ միայն իրեն ընծայեալ չափէ դուրս քաջութիւններէն կ'իմացուի, այլ և իր ծննդեան և մահուան հանգամանքներէն: Ծնաւ 'ի սիրոյ Դերգեղոյ աստուածուհւոյն: Մայրն ըրած յանցանաց վրայ ամբնջալով, զտղան անապատ կը ձգէ՝ ուր աղանիք կը սնուցանեն զՇամիրամ: Իր մօրը պատճառաւ, կ'ըսէ Իրողոր, որ Ասորեստանեայք կը յարգեն զձուկը, և աղջկանը պատճառաւ ալ աղանեաց պաշտօն կ'ընծայեն: Իսկ զաւով Շամիրամայ արչաւանքներուն՝ պարզ ստեղծաբանութիւնք են: Բնաւ ասորեստանցի աշխարհակալ մը այնչափ հեռու չգնաց: Պ. Տ. Լընորման կը քաջատրէ ինչպէս այս վիպաց սկիզբը Պարսից Թագաւորաց ժամանակ եղաւ, և թէ ինչ օգուտ կը տեսնային զանոնք տարածելով:

Ստորին Եփրատ հայրենիք է գից և Երկիր բոռն երեակայութեան, ուր աստուածոց սկիզբն կը կարծուի և նախասահմանեալ ծնունդն Թագաւորաց. զարմանք չէ որ վաւերական գրութեան մը մէջ, աղիւսի վրայ, Շամիրամայ պատմութեան պէս զարմանալիք գտնուին:

Սարկին Թագաւորը (զոր պէտք չէ չփութել Ասորեստանի Սարկոնին հետ որ տիրեց Կիպրոսի՝ Քրիստոսէ ութը դար առաջ). այսպէս կը պատմէ իր ծնունդը:

» Սարկոն աքքայ հօօր, աքքայ Անկասիւյ. « Ես — Անհայր յոսցաւ զիս մայրն իմ... « Յղացաւ զիս 'ի քաղաքն Ասորիսիւսանի, առ « ախամբք Եփրատայ: Երկենաց զիս մայրն « յիւ և ծնաւ յասանհին ուրիշ, եղ զիս 'ի « տապանակ ոտոյ և ծնիեաց զնա կորսաճիւ: « Իսկ և եղ զայն 'ի վերայ զնոյ՝ որ տեսալ տաւ: « Իսկ 'ի քսց: Ծփեալ տարտաբերէի 'ի վերայ « զնոյն որ կացոյց զիս միել և զԱքքի իշխեւ: « ցողն չորց. Աս զիս և սնոյց, և իսար յար: « զեաց ինձ 'ի մշակութիւն... »

Արդ Սարկոն և իր որդին Նարամ Սին, հռչակուած են Նաբոնիտ Թագաւորին մեծ գլանին վրայ (ՆՖ 555), իբրև նախորդք այս իշխանիս. իրենց պատմական գոյութիւնը տարակոյս չի վերցնել. և սակայն Սարկոնի ընծայեալ զիւցական արկածներն ամենուն ալ չափազանց կ'երևան. որով կը մօտենայ այն քանի մը առասպելեալ զիւցազանց որոնք սեմական կամ արիական ցեղին բազմաթիւ աւանդութեանց մէջ կը գտնուին: Զուրը ձգուել է՝ ինչպէս Հռոմուլոս և Հռեմոս հռոմէական վիպաց մէջ. ինչպէս Պերսէոս և իր Դանաէ մայրն Ալադայի և Կորը Ասիոյ աւանդութեանց մէջ:

Կը գտնանք գարծնալ Շամիրամ 'ի Քաղղէաստան, Կիւրոս 'ի Պարսիկս, Եդիպոս 'ի Յունաստան, իրենց ծննդեան ժամանակը օտար տեղեր ձգուած: Արամաղդ Կրեւտէի մէջ զաղտուկ սնաւ Ամաթիեայ այս ծէն և իւրս լերան մեղունքէն: Սարկոն իր կենաց պատճառ իր հայրը չի համարիր, այլ աստուած մը: Այս իրենք զիրենք աստուածոց ցնունդ կարծելն այնչափ սովորական է Ասիոյ և Յունաստանի վիպաց մէջ, որ Մեծն Ալեքսանդր անգամ 'ի Ողիմպիոս մօրը վկայութեամբ այսպիսի ծնունդ մը իրեն սկսաւ ընծայել, և ուրանալով Փիլիպպոսի հայրութիւնը, Արամաղդայ որդի սկսաւ կոչել ինքզինքը: Այս պարադոքսի մէջ Ողիմպոսի Թագաւորն, օձ փոխուել է, ինչպէս ուրիշ անգամ կարապ, ցուլ, ամուլ, ոսկեայ անձրև:

Ռուսաց Հին երգերուն մէջ Վուկա զիւցազնը, Ալասաց Պրոտեան, նոյնպէս օձի եղ զաւակ է: Այսպէս քանի մը զիւցական վէպք հաւասարապէս բոլոր ճերմակ ցեղի ազգերն ունին:

Սարկոնի ըսածն այնքան չափազանց չէ-

րևար մեղի. երբ տեսնանք որ Նաբուգո-
դոնոսոր մը, Բաբելոնի ամենէն ծանօթ
թագաւորն, ինքզինքը նոյնպէս կը հրատա-
րակէ և Սատուածն իէլ ստեղծ զիս և Աս-
տուածն Մարտուք ծնաւ զիս ։ Այսու ա-
մենայնիւ իր արձանագրութեանց շարու-
նակութեան մէջ, ինքզինքը պարզ մահկա-
նացուի մը՝ Նաբուգադասորի որդի կ'անուա-
նէ և ճշմարիտ հիմնադիր « Քաղզէացւոց
մեծ իշխանութեան » ։

Բաբելոն (սեմական բառերէ բաբ, դուռն,
և երս կամ ալլահ, աստուած) Նիմուէէն ա-
ւելի փոփոխութիւն կրեց. Եփրատայ թա-
ղուհին իր Տիգրիսի ակօղեղնին հետ դարա-
կան մարտից մէջ շատ կրեց. երկու անգամ
թագաւոր փաղասարի և Սարկոնի ժամանակ
Քաղզէաստան աւերեցաւ, և մեծամեծ
գաղութներով ամայացաւ : Ալեքսանդր իր
յետին մեծութիւնը հաստատեց երկրորդ
Նիմուէի աւերակաց վրայ :

Քաղզէական արձանագրութեանց մէջ Պ.
Մէնան նշանաւոր կէտեր գտաւ, որոնք կը
հաւատան Ս. Գրոց և յոյն պատմագրաց՝
Բաբելացւոց կենսաց վրայ ըսածները :

Չոր օրինակ Հերոդոտոս կը պատմէ, որ
տարւոյն սահմանեալ ժամանակի մը ծա-
խու կամ աճուրդի կը հանէին Բաբելոնի
աղջկուները : Գեղեցիկները շատ ստակ ըն-
ծայողին կը տրուէին, իսկ տղեղներն առ-
նողները ստակ կ'ընդունէին (ն. 196) : Արդ,
սլզտի յիշատակարանք և ձիթապտոյղ ձեռով
փոքրիկ քարերը, որոնք Քաղզէացւոց Մե-
րովադա-Բալատան թագաւորին ժամանա-
կէն են, հետագայ տեղեկութիւններ կու-
տան իր կանանցոցին համար գնած կանանց
վրայ, տարւոյն այն ամսոյն որ միշտ նոյն է
(որ է սեպտեմբեր) :

Մանադգամագ, զեկալ յամսեանն Սե-
պտ յիններորդ ամի իշխանութեան Մե-
րովադա-Բալատանի, արքային Բաբելոնի
Աղջիկն էքինու, զեկալ յամսեանն սեպտ,
'ի տասներորդ ամի : Կինն Հալադդ, յամ-
սեանն սեպտ 'ի մետասաներորդում ամի :

Օսմանեան արքունեաց Գառոյ կիճէի կու-
չուած օրուան արարողութիւնն անշուշտ
Բաբելոնի արքունեաց մէջ կար. որովհե-
տե զայդ ակնարկել կու տան արձանա-
գրութեանց այլ և այլ խօսքերն :

Բարուք մարգարէն Քաղզէացւոց կոչոց
զէմ ըրած անիծիցը մէջ կ'ըսէ. « Զօրէն

գարգաւէր աղջկանց լիտեաց չըթիլոց » ա-
ռեալ զոսկին կոչկոճեալ, ղզլուխս դիցն
իւրեանց պաւսօք զարգարին. և իցեն ծա-
մանակք, զի քուրմն նոցա առեալ զոսկին
և զարծաթն՝ յիւրեանց պէտս մաշեն » :
Ստոյգ է որ 'ի Բաբելոն աստուածոց և աս-
տուածունհեաց արձաններուն ոսկիէ զար-
դարանքներ կը հագուեցընէին, հարուստ
կերպանքներ և գլուխին ալ պսակ կը դը-
նէին : Ասուրպանիքաւի արձանագրութիւն
մը մեղի կ'իմացնէ որ տուեր է .

« Տաղանդ չորք վասն պատճառեաց Մար-
« տուք աստուածոցն և Զարթանիդ դիցունայն :
« Շրեղ և ոսկեայ հանդերձիք պանցի գիսն
« Մարտուք և Զարթանիդ : Ի յինորին ան-
« դրեաց Մարտուքայ և Զարթանիդի ետոս
« կիտայս արեւելեայս 'ի քա վիմեն, յականց
« Վիմին ծագաւ, 'ի քարանց ծէգրու սու-
« շու... 'ի սպիտակ կէից և յականց պա-
« տուականց որոց հնչակ ծանօք է սմենե-
« ցուն : Կերպասիւք շրեղ զարդարեցի զմե-
« ծապանծ աստուածորինեւ նոցա, զխոյրսն
« եղէրաբարձս, զպակս գորտքեան նոցա,
« զեւանակսն դիցակեանս զի 'ի կատար հառցէ
« զարդ նոցա և յօրինուած : »

Սակայն այնպէս կ'երեւայ որ այս սքեա-
ղան պահուճապատանքերը հագուեցընելը
կամ հանուեցընելը խորհրդաւոր իմաստ
մը ունէր, ինչպէս Պ. Մէնաի խզար գի-
ցուհւոյն զանազան զարդուց արձանագրու-
թեանց մէջ կ'երեւայ :

Ալեքսանդր Բարուք կ'ամբաստանէ զքուր-
մերը որ իրենց կ'առնուին աստուածոց ըն-
ծայեալ ոսկին և արծաթը : Ի հաստատու-
թիւն ասոր կրնայինք մէջ բերել Ասուր-
պանիքաւի արձանագրութիւն մը որ քըր-
մապետի մը անհաւատարմութիւնը կը ցու-
ցընէ : Ասիկայ գողցեր էր տասը տաղանդ
ոսկի որ իրեն բարեպաշտ գործոյ մը հա-
մար տրուած էր, կանգնելու աստուածոյ
մը արձանը :

Ս. Գրոց յիշած Նաբուգոդոնոսորի չա-
փազանց գոռոզութիւնը, երբ օր մը իր
փառաւոր Բաբելոնը կը դիտէր, յայտնի կը
տեսնուի իր շինուածոց վրայ գրած բառե-
րուն մէջ :

« Կանցնեցի զՏաճար Արեւո, զՏուն Յա-
« յուսեական, զԲանկարիւն Տիտոն իմոյ Սա-

« մաս առտառեցնեմ. 'ի փաստ Տնտես իմոյ
« խնամակալի :

« Սամաս մեծոյ Աստուած, օրհնեալ 'ի խո-
« նարեկոյ զբովանդակ իսկ մասունն Մենեկիս
« Արեղական զարմանասքանչ ձեռակերտիս :
« Սեմաքս այստիկի և րարստորք, զառիքք և
« սխեք հրաշակերտք անմահացոսցն զանուն
« իմ » :

Ս. Գրոց Նաբուգոդոնոսորի փոփոխու-
թեան վրայ պատմածը, նշանակուած է բա-
բելական այն վիպաց մէջ՝ զորս կ'աւանդեն
մեզ Արիւդենոս և Բերոսոս : Կ'ըսեն որ Նա-
բուգոդոնոսոր իր պալատան պատշգամբի
մը վրայ ելլալով՝ իմացուց իր ժողովրդեան
որ Արեւելէն պարսիկ ջորի (Կիրոս) մը
պիտի գար և պիտի կործանէր Բաբելոնի
ինքնակալութիւնը : Այս ձախող գուշակու-
թենէն վերջը մարդկանց աչքէն աներևոյթ
եղաւ :

Բաղդասարի ժամանակ եղած Բաղդէա-
ստանի աղետալի վախճանին վրայ, Բա-
բելոնի արձանադիրք բան չեն ըսեր, ինչ-
պէս նաև Ստրեբտանի արձանադրութիւնք
Վինուէի կրկին կործանման վրայ :

Բաղդասարէն ետքը Տիգրիսի ու Եփրա-
դայ դաշտերն անցան արիական ցեղերու,
Պարսից, Յունաց, Սելևկիացւոց, Հռոմ-
մայեցւոց, Պարթեաց և Սասանեանց : Եւ
սեմական ցեղին չգարձաւ մինչև Արաբա-
ցւոց գալուստը : Բայց դարձեալ արիական
ցեղերն են Գաղղիացիք և Անդրիացիք, որ
պայծառացուցին Սենեքերիմի և Նարուգո-
դոնոսորի տաճարները և Ասուր-Նասիր-
Հաբալից ու Սարկոններուն յաղթական
արձանադրութիւնները :

Պ. Մէնանի պիտի օգնեն այս բաները
աւելի ծանօթ ընելու : Յուսանք որ Թագ-
ղաբաղասարի և իրեն նմանեաց արձա-
նադրութեանց վերջը դրուած օրհնութիւն-
քը աղէկ արդիւնք պիտի ունենան :

« Առ նա՛ որ պարագայց ամօք զկեկ իմ ե-
« կնոցէ, ասացի զայս : Որ սրբէ զտախտակն
« իմ, և յարդարե և ղեկ 'ի տեղիս խրեանց,
« և զանուն իւր աս իմոյս յիցէ :

« Անո և աստուածքն մեծամեծք, տացնե
« նմա զոտրախոյրիւն սրտի և յաղեցնեմ նմա
« 'ի գործս » :

Հ Ռ Ո Մ Է Ա Կ Ա Ն Հ Ի Ն Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ք

Վիկտոր-Փլէրը 1838 թուականին
Բարիլոու մէջ մէկ յօդուած մը հրատա-
րակեց Հռոմէական Օրագիրք մակա-
նուամբ և վայելուչ ու խորին քննու-
թեամբ կը խօսի ոչ միայն Հռովմայի ա-
մէն տեսակ քաղաքական խնդրոց վրայ,
այլ նաև Օրագրաց ձեկն, նիւթին,
պարագայից և կարեորութեան վրայ :
Օրագրաց սկիզբը ինքը հաւանական
կը համարի որ Նուամանիոյ իյնալէն ե-
րեք տարի վերջը սկսած ըլլայ, երբոր
քրմապետաց տարեգրութիւնը դադրե-
ցաւ : Կարծիք մը՝ որուն կ'ընդդիմա-
նան շատերը, յեցեալ Սուեռոնիոսի
մէկ վկայութեանը վրայ, որ ուրիշ
կերպ հասկըցուած է. և կը դնեն կե-
սարու առաջին հիւպատոսութեան ժա-

մանակ, Օրագրաց առաջին հրատա-
րակումը :

Առաջ երթալով դեռ աւելի նոր ա-
տեններս այս խնդրոյս վրայ դրողներ
եղան 'ի Գերմանիա, և բաց յալլոց յո-
դուած մ'եղաւ Ռէնսէնի անուամբ, յո-
րում կը հրատարակուին ժողովրդեան
օրական գործերը, ժերակուտի վճիռ-
ները, ղինուորական և քաղաքական
դէպքերը. և կը հետազօտէ անոնց ձեւը,
նիւթը և արժէքը, երբեմն աղէկ քննա-
դատութեամբ, և իրբեմն ալ անհիմն
կարծիքներով հնոց կարծեաց դէմ հա-
կառակելով :

Փլէրը համարեցաւ, և շատերն ալ ի-
րեն հետեւեցան այս կարծեացս, թէ
կեսար հրատարակած ըլլայ ծերակու-